

Les festes de beatificació de Teresa de Jesús a les ciutats catalanes segons la *Relacion* de Josep Dalmau*

Maria Garganté Llanes

Universitat Autònoma de Barcelona

gargantemaria@gmail.com

Recepció: 28/1/2018; Acceptació: 26/4/2018; Publicació: 12/7/2018

Resum

L'objectiu del present article és parlar de la vivència de les festes de beatificació de Santa Teresa de Jesús a les diferents ciutats catalanes, a partir de la crònica que ens ofereixen les relacions de festes. L'efemèride s'inscriu dins la onada de beatificacions i canonitzacions d'alguns dels protagonistes "espirituals" de la reforma catòlica i es tracta, al mateix temps, d'un exemple de festa barroca com imatge expansiva d'una societat i com a expressió d'una cultura dirigida.

Paraules clau: festa, barroc, moixiganga, lluminària.

Resumen: *Las fiestas de beatificación de Teresa de Jesús en las ciudades catalanas según la Relacion de Josep Dalmau*

El objetivo de este artículo es presentar la vivencia de las fiestas de beatificación de Santa Teresa de Jesús en las diferentes ciudades catalanas, a partir de la crónica que nos ofrecen las relaciones de fiestas. Esta efeméride se inscribe en la marea de beatificaciones y canonizaciones de algunos de los protagonistas "espirituales" de la reforma católica y se trata, al mismo tiempo, de un ejemplo de fiesta barroca como imagen expansiva de una sociedad y como expresión de una cultura dirigida.

Palabras clave: fiesta, barroco, mojiganga, luminaria.

Abstract: *The celebration of the beatification of Santa Teresa of Ávila in different Catalan cities in the Relacion written by Josep Dalmau*

The aim of this paper is to present the celebrations of the beatification of Santa Teresa in different Catalan cities, from the chronicles in the *Relaciones* of that time. This event formed part of the tide of beatifications and canonizations of some of the "spiritual" figures of the Catholic Counter-Reformation, such as the founders and reformers of religious orders. We want to show some Catalan examples of baroque feasts as expansive image of society and as expression of a culture led by the power.

Keywords: feast, baroque, masquerade, luminaries.

*Aquest treball s'inscriu en el marc del projecte de recerca coordinat entre la UdG i la UAB *Arte, oficio y mercado: la condición del artista en Cataluña y Baleares durante los siglos XV al XVIII* del Ministerio de Ciencia e Innovación (HAR2015-66465-C2-2-P).

En el conjunt de la festa barroca, la religiosa sempre té un lloc preeminent, essent l'hagiogràfica una de les més habituals, en el marc de la gran eclosió del culte de dulia amb el que la litúrgia catòlica venerarà els seus sants a partir del Concili de Trento, alhora que inclou diferents modalitats com la dedicació de temples, trasllats de relíquies, festes patronals i, sobretot, les festes de beatificació i canonització.

Aquest tipus de festes venen afavorides per la beatificació molt primerenca dels sants contrarreformistes, el que es pot considerar un reconeixement a aquests personatges que havien contribuït, com un exèrcit, a “salvar l'Església”. Així doncs, tenim que Sant Ignasi havia mort l'any 1556 i Sant Francesc Xavier, l'any 1552, mentre Sant Carles Borromeu l'any 1584 i Sant Felip Neri l'any 1595. Els seus processos de beatificació i canonització es van dur a terme durant les primeres dècades del segle XVII, de manera que Sant Ignasi fou beatificat l'any 1609 després d'un llarg procés començat pel papa Climent VIII; Sant Carles Borromeu fou beatificat l'any 1610, però la investigació sobre la seva vida havia començat ja l'any 1604. El procés de beatificació de Santa Teresa va concloure l'any 1614, el de Sant Felip Neri l'any 1615 i el de Sant Francesc Xavier l'any 1619. Després de les perllongades discussions iniciades sota el papat de Pau V, els quatre grans reformadors: Ignasi, Teresa, Felip Neri i Francesc Xavier, foren canonitzats el 22 de maig de 1622 – juntament amb Sant Isidre-, durant el breu pontificat de Gregori XV.

El fet que d'aquest grup de cinc nous sants, quatre fossin espanyols, s'ha d'entendre també com un afany de resoldre una “injustícia” històrica, com era l'escassetat de sants hispànics durant l'època medieval –només Domènec de Guzmán i Sant Bernat Calvó havien estat canonitzats durant l'Edat Mitjana-, quan en canvi proliferaven les canonitzacions de sants italians, anglesos, francesos i fins i tot escandinaus. Felip II d'Espanya, conscient del fet que la manca de sants hispànics representava una mena de “fracàs” internacional de la pròpia monarquia i església espanyoles, esdevindrà el gran promotor de la causa dels sants espanyols i aconseguirà, després d'un procés de més de vint anys, que l'any 1588 Diego de Alcalá sigui elevat als altars (Dandelet 2002:212). Aquest constituirà el precedent de l'onada de beatificacions i canonitzacions de sants hispànics que caracteritzarà el segle XVII i que començarà amb la canonització del dominic català Raimon de Penyafort l'any 1601 i la beatificació del també dominic, valencià en aquest cas, Lluís Beltrán.

Així doncs, quan arribà la notícia de la “canonització múltiple” la primavera de 1622, malgrat Felip Neri consti també dins aquest flamant grup de sants, en alguns indrets d'Espanya se celebrà només la canonització dels “nacionals”, que eren els considerats com a propis (Vincent-Cassy 2010:70). En canvi, a Madrid sí que, mantenint una postura més “oficial” i d'acord amb les directrius de Roma, també s'inclouïen els sants estrangers en la celebració, com el propi Sant Felip Neri o Sant'Andrea Corsini l'any 1629.

De totes maneres, ja el procés de beatificació de Sant Ignasi de Loiola deixa entreveure la voluntat ben clara de creació d'una "consciència nacional" a través de sants "autòctons", que a més enfortissin el paper de la monarquia hispànica com a "punta de llança" de la Contrareforma i la lluita contra l'alteritat religiosa. En paraules de Guillausseau: «Durante los siglos XVI y XVII se desarrolla en la península una historia providencialista, que insiste sobre el papel que los naturales del reino desempeñan en el porvenir de la Jerusalén terrestre» (2007:22-23). Però si això es posa de manifest en les hagiografies de l'època, també és prou evident la implicació del poder reial en la celebració de les grans festes de beatificació i canonització d'aquests sants "nacionals", ja que totes elles compten amb el suport de la reialesa.

Però el procés de beatificació i posterior canonització que més suport rebé fou el de Teresa de Jesús, que inicià Felip II seguit de Felip III i la seva esposa Margarida, els principals prelats de tot l'imperi hispànic, representants de la corona d'Aragó, els ducs d'Alba i de Lerma, les universitats de Salamanca i Coimbra i les autoritats civils de les ciutats de Saragossa, Barcelona, Granada, Màlaga i Tortosa (Dandelet 2002:224-226).

El primer fruit de tots aquests esforços (que culminarien amb la canonització de 1622) fou la beatificació de Teresa l'any 1614, per part del Papa Pau V Borghese. Precisament, l'objecte del nostre estudi serà la narració de la vivència d'aquesta festa de beatificació de Santa Teresa de Jesús a Catalunya, que serà una de les més primerenques celebrades al nostre país –després de l'esmentada canonització de Sant Raimon de Penyafort l'any 1601-i que tingué especial rellevància en el context de la Catalunya del Barroc.

Aquest tipus de festa feia que tota la ciutat esdevingués un gran teatre, des dels escenaris més pròpiament religiosos (esglésies o claustres) fins als urbans (places i carrers). En aquests espais, convenientment adornats, es realitzaven actes litúrgics i actes cerimonials, processons i desfilades, jocs i torneigs. Espectacles que podien ser contemplats des dels balcons –propis o llogats-, entarimats, graderies disposades expressament o des del mateix carrer. La major part de la població, doncs, ocupava l'espai públic, més com a espectadora que com a participant directa en els actes que s'hi desenvolupaven. Alguns, però, sí que hi prenien part, bé ocupant-se o col·laborant en el guarniment dels carrers i places, bé participant en moixiganges, processons, danses, *cóssos* o altres jocs (Triadó 1999:136-142). Així doncs, malgrat tractar-se de festes amb un fort component religiós i institucional, el lúdic i popular també hi és ben present, al mateix temps que es donen semblances amb festivitats de caràcter més pròpiament laic (per bé que sempre mantenen una legitimitat de caràcter "diví") com serien les entrades o les "passades" reials o les festes de proclamació dels reis.

Però la referència principal d'aquest tipus d'efemèrides a nivell d'organització són les festes del Corpus –que malgrat ser una festa baixmedieval, a l'època del barroc prendrà encara més volada amb la introducció de la vuitada u octava de Corpus-, on ja s'observen els elements bàsics que també concorren en les festes que tractem: la ja esmentada processó com a element principal, amb la presència del bestiari, música, tabernacles, creus i representació institucional, així com el foc i les enramades o decoracions efímeres. De fet, la definició dels elements que fa Ramon Miró a l'hora de definir el Corpus com a festa del Barroc són els següents: el bestiari, els tabernacles com a versió atenuada dels entremesos medievals i la presència del foc, sigui mitjançant el paper dels coets, l'artilleria i les preceptives “lluminàries” (Miró 1998:40-54).

Ja hem comentat que la primera gran festa “barroca” d'aquesta índole a Barcelona –i per extensió a Catalunya- fou la canonització de Sant Raimon de Penyafort.¹ I sens dubte fou a Barcelona on les celebracions foren més lluïdes, ja que hi acompanyava el fet de ser la ciutat natal del sant i de comptar amb el seu cos incorrupte, que fou acompanyat per una processó de nenes des de la parròquia de Santa Maria fins al convent de Santa Caterina, on tindria la seva capella² -a Roma s'havia passejat l'estendard amb l'efígie pintada del sant per la ciutat, des de la basílica de Sant Pere, passant per Santa Maria Sopra Minerva i per l'església “catalana” de Santa Maria di Montserrat, finalitzant la processó a la Piazza Navona (Dandele 2002:221-222). La seva repercussió en d'altres ciutats catalanes és ben palesa a Vilafranca del Penedès, on el *Llibre Verd de Vilafranca* explica com s'organitzà la processó, que era l'acte central de la festa, acordant que havia de ser, precisament, «una solemne professó com la del dia de Corpus».³

¹ BC: Fullets Bonsoms 216. J. Rebullosa, *Relacion de las grandes fiestas...* 1601.

² L'any 1626 tindrien lloc també a Barcelona les solemnes festes de la translació del cos de Sant Raimon de Penyafort a la seva nova capella, al mateix convent de Santa Caterina. El fullet commemoratiu explica com a les festes acudiren un veí de Mataró, de nom Pere Font, juntament amb la seva filla Maria, una nena coixa de cinc anys i que havia de caminar amb croses, però que invocant al sant fou guarida i deixà les croses penjades com a ex-vot al retaule del sant. Un altre miracle es va produir durant les mateixes festes en la persona de Marquesà Faxà, vídua d'un tragner de Perpinyà i que a causa d'una malaltia havia quedat “baldada”, per la qual cosa va acudir al convent de Santa Caterina, on hi havia les despulles del sant fins que aquestes foren traslladades a la seva nova capella, i resant a Sant Raimon recobrà la salut (UB. Fons de Reserva, 07 B-59/3/42-65. *Tercero aviso. Translacion del gloriosissimo San Raymundo de Peñafort...* 1626).

³ «En el cas vilafranquí, en primer lloc, i a cent passes davant de la processó, feren posar el drac i els diablots amb un músic, mentre llençaven coets de tot tipus. Després anaven cinquanta minyons vestits de blanc amb corones de roses al cap, portant ciris i un Crist crucificat al davant, mentre al mig hi anava el seu mestre amb una atxa blanca. Després del mestre i minyons hi anaven tres tambors amb tres trompetes, amb banderes representant les armes del rei d'Aragó i de la vila. Seguien les confraries de Sant Jacint, del Sant Nom de Jesús, de Nostra Senyora del Roser, de Sant Antoni, de Sant Macari, de Nostra Senyora dels Teixidors, de Sant Miquel i finalment la de Sant Lluç. A continuació venien les comunitats de religiosos; primer els caputxins, després els trinitaris i després els franciscans amb dos tabernacles dedicats a Sant Francesc i Sant Ramon. Seguien encara els tabernacles de Sant Magí, Sant Cristòfol, Santa Madrona, Sant Sebastià,

Pel que fa al cas que ens ocupa, les notícies sobre les festes de beatificació de Santa Teresa ens han arribat fonamentalment mitjançant la *Relacion* de Josep Dalmau,⁴ membre de la Cancelleria Reial de Barcelona, un text dirigit al bisbe de Barcelona Lluís de Sans, membre també del Consell reial. Impresa a Barcelona l'any 1615 per Sebastià Matevad,⁵ aquesta *Relacion* -si bé dedica una major extensió a relatar com s'esdevingueren les festes a Barcelona-, també inclou les cròniques de les festes que amb el mateix motiu es dugueren a terme a les ciutats catalanes més importants, és a dir: Girona, Lleida, Tarragona, Tortosa, Mataró i Perpinyà.⁶

Però també durant el mateix any, les celebracions que es realitzaren a les ciutats catalanes quedaren recollides en el *Compendio de las solemnes fiestas que en toda España se hicieron en la beatificación de N.B.M. Teresa de Jesus*,⁷ on el carmelità descalç Diego de San José recollia les diferents cròniques que de tot Espanya (i fins i tot de ciutats portugueses) li arribaven sobre com havien transcorregut les esmentades festes i que sovint eren detallades en les cartes que enviaven els mateixos priors dels respectius convents carmelitans. Val a dir que en aquesta *Relacion* "estatal", a més de les ciutats catalanes esmentades anteriorment, s'hi afegeix una brevíssima referència a Reus i a Tamarit – població que la *Relacion* inclou com a pertanyent al "*Principado de Cataluña*".

Serà fonamentalment a partir d'aquestes dues fonts escrites que podem conèixer les característiques i l'abast de la festa, que va celebrar-se a tot Espanya amb festes

el tabernacle amb els caps de Santa Constança i Santa Agnès, el tabernacle amb el cap de Sant Andreu, de plata i amb una peanya de fusta sobredaurada i, finalment, el tabernacle de Sant Ramon. Després anaven vuit creus disposades de la mateixa manera que en la processó de Corpus, essent la última la creu de cristall de la venerable Comunitat. Seguidament venien l'àliga de la vila i els gegants, seguits pels reverends de la parroquial vestits amb capes de brocat i vellut i acompanyats per una cinquantena de rectors i preveres del Penedès. Seguia el pendó de Sant Ramon i una cobla de joglars de la vila, anomenats *los Castelvins*. Ja tancant la processó anava la custòdia amb la Verònica de Nostra Senyora, portant el tàlem els jurats de la vila i moltes atxes, seguits pel reverend vicari i vicari perpetu, amb diaca i sots-diac, tots flanquejats i seguits de persones notables de la vila, des de burgesos, juristes, metges, notaris, mercaders i «persones de estament y honrades», amb alguns cavallers «lo que a mi me apar en semblants ocasions és bé emprar a totes las personas il-lustres y de honor, no obstant no sien insiculades a la Casa de la Vila.» (Bosch 1992).

⁴ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

⁵ Sebastià Matevad és el primer dels impressors d'aquesta nissaga, que de vegades treballa juntament amb el seu germà Jaume, que el succeeix en l'empresa familiar. El sabem actiu a Barcelona des de l'any 1603 fins al 1640, tot i que també va treballar un temps a Barbastre (entre 1622 i 1623). Va morir l'any 1641.

⁶ A nivell imprès, aquests esdeveniments eren recollits, descrits i difosos en les "relacions" o llibrets de festes, que de vegades eren només plec o fullets; estaven escrits majoritàriament en prosa, tot i que algunes descripcions són en vers. De fet, amb anterioritat al 1500 no existeixen les relacions de festes amb caràcter individual i la descripció d'aquestes l'hem de trobar sovint en les actes dels consells municipals.

⁷ BC: Cerv. 3-VI-17. Diego San José (OCD), *Compendio de las solemnes...* 1615.

religioses i que tenien també components lúdics i literaris.⁸ La mateixa orde reformada dels carmelitans descalços n'era la promotora, implicant-hi sovint les autoritats civils, la noblesa i les corporacions gremials en la seva organització.

L'estructura de la festa, amb més o menys pompa, solia estar ben codificada: un cop rebuda la notícia, hi havia repic de campanes, focs d'artifici i es convocaven els actes festius religiosos i profans, que involucraven a tots els estaments socials i autoritats. La proclamació es feia amb música, cartells i pregons i es succeïen les funcions religioses amb sermons dels oradors més prestigiosos, processons que podien arribar a un grau extraordinari de complexitat visual amb carros triomfals, al·legories i danses; màscares i diversions populars; grans espectacles pirotècnics; comèdies i diàlegs dramàtics, a més dels acostumats certàmens de poesia.

A Barcelona, les festes duraren una setmana i les despeses es repartiren de la següent forma: les del primer dia anaren a càrrec del convent de Sant Josep, amb l'ajuda de dos-cents escuts aportats per l'erari de la pròpia ciutat i per les almoines de molts devots i benefactors. Els altres sis dies anaren a càrrec de diferents personalitats significades de la ciutat, amb l'acord previ que cada un, la nit abans del dia que li toqués sufragar la festa, posaria a casa seva lluminàries i que la missa de cada dia s'havia de dir amb música de cantoria a tres cors, així com els ministrils havien de romandre fent música tots els dies a l'església de Sant Josep. Amb aquestes condicions, el segon dia fou sufragat pel Virrei i el següent pel Bisbe. Seguiren el marquès d'Aitona, el comte de Savallà, el comte d'Erill i Josep Dalmau, membre del Consell Reial i autor de la crònica o *Relacion* de les festes, que ja hem assenyalat anteriorment que ens proporciona la major part de la informació que avui tenim sobre aquesta efemèride.⁹

⁸ Les relacions en prosa es caracteritzen per una descripció molt minuciosa, tant dels actes pròpiament dits com de les decoracions de carrers i places. S'ha considerat que la importància d'aquests fullets o relacions com a document històric seria relativa, ja que sovint cauen en l'exageració i de vegades en la falsedat (Escalera 1994:17-19), de manera que Ferrer Valls alerta del fet que aquestes relacions o cròniques constitueixen el màxim exponent de la paraula escrita posada al servei de la propaganda, oferint sempre una imatge afavoridora del poder (Ferrer 2003:29). De tota manera, i amb les prevencions necessàries a l'hora de considerar la concurrència, la fastuositat extrema o la desfermada joia que segons els cronistes sempre embargava al poble, no podem negar el valor d'aquestes cròniques per tal de reconstruir el significat de la festa, la participació institucional i ciutadana, els enginys i els focs d'artifici, així com la identificació d'elements festius com el bestiar, gegants o els diversos balls (de cascavells, de bastons, de gitanes...).

⁹ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615. Membre de la Reial Cancelleria de Barcelona, Josep Dalmau dirigia aquesta *Relacion* al bisbe de Barcelona Lluís de Sans, també membre del Consell Reial.

L'espai interior: decoració dels temples i cerimònies

Segons Reyes Escalera, en aquestes festes existien dos nivells de captació: l'erudit i/o religiós, que s'inclinava per la contemplació dels jeroglífics i actes de culte, i el més popular, que es divertia amb els espectacles més lúdics. S'intentava, però, implicar tota la població en la festa, malgrat aquesta estigués regularitzada des de dalt. Escalera també parla de la importància dels sentits en la festa barroca, o de la incidència de la festa del barroc en els sentits, des de la vista, l'oïda amb les músiques dels nombrosos grups de ministrils o amb el soroll tronador dels artificis de foc, les campanes o l'artilleria, fins a l'olfacte, amb el perfum que desprenien les flors o els testos d'alfàbrega que completaven la decoració dels carrers i sobretot les esglésies (Escalera 1994:14).

Per a la celebració de les festes de beatificació de Santa Teresa de Jesús a Mataró, l'altar de l'església de Sant Josep estava decorat amb moltes clavellines «que las lleva aquella tierra en más abundancia que otra de nuestra España» i també hi havien «unos vasitos de vidrio muy curiosos de diferentes colores llenos de aguas de olores, con tal disposición, que con el calor y luz de las velas desprendían de sí muy suavísima fragancia, y a la vista parecía cada uno de ellos una piedra fina de muy grande valor y precio».¹⁰ Olor, llum, color...una festa per als sentits a partir de l'adorn, a partir de l'artifici, que en sí mateix té una gran importància durant l'època del barroc, com a mitjà de transformació d'una realitat que sempre era menys agradable. I en aquesta transformació fins i tot els interiors -ja de per si sempre fora la realitat- dels temples hi tindrà un paper ben significatiu, desplegant un repertori decoratiu il·limitat, que encara contribuïa més a reforçar el caràcter de l'espai del temple com a “Jerusalem celestial”.

Així doncs, si fem un repàs per les decoracions que presentaven algunes esglésies en motiu de la festa que tractem, a Barcelona, l'església de Sant Josep -situada a la Rambla, a l'indret que avui ocupa el mercat de Sant Josep (en record de l'antiga ubicació del convent desamortitzat) o de La Boqueria- estava decorada amb penjants alternats amb targes amb jeroglífics, epigrames i sonets dedicats a la Santa, mentre el porxo estava adornat amb teles de Flandes i damunt la porta hi havia un quadre de Teresa. A l'altar major s'hi col·locà un dosser amb una rica tela daurada i es va exposar aquest dia un sagrari portat de Milà.¹¹

També a Barcelona i pel que fa a l'església de les monges carmelites descalces, tota coberta de domassos i tafetans, als dos costats de l'altar major s'hi afegiren dos altars amb frontals de carmesí brodat amb fil de plata per tal d'ampliar-lo i fer lloc per la lluminària.

¹⁰ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

¹¹ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

Vora l'altar major s'hi col·locaren dos reliquiariis daurats amb moltes relíquies de diversos sants, adornats amb pedres precioses i dos mig cossos de dues Verges màrtirs, que a través del vidre deixaven veure dos grans fragments de crani. Per tot l'altar major hi havia repartits gerros de flors daurats i esmaltats, amb curioses flors de ploma i "holandilles". Al centre del retaule hi havia un quadre de grans dimensions de la Santa, amb una guarnició brodada sobre vellut negre i amb pedres precioses encastades en or i al centre del quadre, damunt del cap de la Santa, penjava una creu de diamants de gran valor. Tot el paviment de la capella major estava cobert de catifes riquíssimes i la làmpada del Santíssim Sagrament va contenir tots els dies de la festa aigua i oli de taronger, que desprenia una suau fragància. Les dues capelles laterals també estaven adornades, especialment la que s'havia dedicat a la Santa, en la que com que encara no hi havia retaule, s'hi col·locà una mena de decorat que simulava una muntanya de grans dimensions, que arribava fins a la cornisa del temple, «tan bien formada que en todo imitaba a la naturaleza, con muchos riscos y quebradas, sembrados de arboledas y flores, entre las quales se descubrían muchos templos y monasterios, con los títulos de todos los diecisiete conventos de monjas que la santa dexó fundados: por entre algunas cuevas y sendas del monte asomaban algunas monjas y frailes que iban a confesarlas, y en medio de la montaña estaba un quadro grande de la Santa».¹²

La reixa de l'església també s'adornà especialment per a l'ocasió, coberta d'oripell i decorada amb piràmides. El carrer i plaça situats davant de l'església estaven decorats amb teles de Flandes i amb molts papers i targetes amb poesies. Sobre el carrer de la Canuda s'hi feu un pont amb balustres, que descobria unes figures "de bulto" d'un Crist carregant la creu i de Santa Teresa ajudant-lo a portar-la, mentre Crist posava la seva corona d'espines sobre el cap de la Santa. A l'altra banda es representava una muntanya culminada per una imatge de la Verge amb el Nen Jesús al coll, mentre donava l'escapulari a Sant Simó Stok, flanquejat per Elies i Eliseu. A mitja muntanya es veia també a Sant Simó Stok amb d'altres frares i alguns ramats. Entre aquests decorats, el pont estava ocupat per un grup de ministrils que amenitzaven musicalment l'indret.¹³

A Girona, l'interior de l'església de Sant Josep s'adornà amb una cornisa de "papelón" amb molts llaços i labors de paper de colors diversos. S'hi disposaren dos registres de penjants: el més baix de vellut i el més alt de domàs. Quadres dels dotze apòstols repartits per l'altar major i de tots els fundadors dels ordes religiosos repartits per la resta del temple, amb una imatge de la Santa sota un dosser flanquejada per dos "aparadors" amb

¹² BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

¹³ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

tot de quadrets petits i molts candelers de plata amb espelmes de cera blanca.¹⁴

Pel que fa a l'església de Sant Josep de Tortosa, l'altar major es cobrí de seda i al centre es disposà un quadre de la Santa, tot cobert de joies i amb unes peces d'or de gran valor per corona, mentre del coll li penjava una cadena d'or amb una creu esmaltada, amb nou diamants. Sobre l'altar major, en una capella petita dedicada a la Verge del Miracle, hi havia una altra imatge de la Santa, aquesta de "bulto", amb la figura d'un serafi al costat, que a amb un dard a la mà feria el cor de Teresa i damunt d'un núvol s'hi figurava encara un colom del que en sortien gran quantitat de rajos daurats que queien sobre la imatge de la Santa. Tota l'església i el claustre es cobriren de seda, amb molts quadres, jeroglífics i poesies en alabances de la Santa: «muchos epigramas, versos sáficos, octavas, sonetos, canciones, lyras, &c.»¹⁵

Els altres convents tortosins també s'engalanaren per la festa, de manera que les religioses del convent de Santa Clara realitzaren una mena de pas processional que representava el trànsit i mort de Santa Teresa, amb una figura de bulto «echada en una camita pobre, pero muy bien compuesta, echada a la larga como otra Magdalena, porque esa fue la postura con que la Santa murió; el rostro ya como difunta, con un Christo sobre la cama, mostrabansele los pies descalzos y la gente, con gran piedad y ternura, se los besaban, como si fueran los de Jesucristo quando está en el sepulcro. Estaban al lado de la cama dos monjas, también de bulto, en el nombre de su orden y en el hábito de la religión de la Santa». L'endemà tragueren al carrer tota aquesta composició, per tal que pogués ser vista amb més facilitat per tots els qui anaven camí del convent de carmelitans descalços.¹⁶

Per la seva banda, a Tarragona, alguns ciutadans honrats acompanyaren amb atxes de cera blanca una imatge de bulto de la Santa, fent el trajecte des de la casa de l'escultor que l'havia fet i estofat, fins al palau de l'Arquebisbe, per tal que aquest procedís a beneir-la. L'Arquebisbe prengué de mans de la seva germana, Lucrecia de Montcada i Palafox, marquesa de Erisa, una corona o diadema de flors d'or i "olandilla" –o "holandilla", teixit premsat- adornada de diamants i d'altres pedres precioses, i la cenyí al cap de la Santa.

A Perpinyà, a l'altar major de l'església de Sant Josep s'hi havia col·locat una imatge de "bulto" de la Santa, juntament amb la d'un serafi apuntant amb el dard; les dues imatges havien estat adornades «en santa y zelosa competencia» per les religioses dominiques i agustines. S'hi disposà també un gran brasero de plata amb poms del mateix metall, plens al seu torn de «odoríferas confecciones», és a dir, de perfums. La cornisa del temple

¹⁴ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

¹⁵ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

¹⁶ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

s'havia guarnit amb arbres figurats, tots amb fruites diferents.

«De en medio de la media naranja de la capilla mayor estuvo pendiente una muy ingeniosa y curiosa nube, y dentro de ella la Madre Santa, y a su tiempo llovió, tronó, granizó y nevó. Llovió agua de ángeles, tronó disparando algunas piulas; granizó rajadillo, canelones y grajea y nevó los avisos de la Santa Madre, compuestos en tercetos, que volteando por el ayre en pequeñas cedulillas parecían copos de nieve: y al tiempo que se abrió la nube, salieron pajarillos cantores, cada uno de los quales llevaba un aviso en verso de la Santa, escrito en buena letra».¹⁷

Aquests espais esdevenien el marc de les celebracions de caràcter litúrgic, en les quals hi intervenen elements com les cobles de ministrils tocant a l'interior dels temples o la presència del bestiar, que si bé encara el trobem a les festes del segle XVII, anirà desapareixent –i la seva presència serà prohibida a l'interior dels temples, així com la pràctica de les danses que encara trobem a les festes siscentistes- fins arribar al segle XVIII. Així per exemple, en el cas de les celebracions barcelonines de la nostra efemèride, es fa constar com el dilluns al matí, fins a l'hora de l'ofici, grups de música amenitzaven l'interior de l'església, juntament amb la presència de totes les figures que (s'especifica en el text) solen sortir per a la processó del Corpus: la brívia, el drac, l'àliga i els cavalls anomenats cotoners, fent cadascun el seu ball al so de la mateixa música. Les mateixes festes es remataren a Tarragona amb una dansa o ball «de los que duran en aquella ciudad de las antigüedades de los romanos, con que suelen festejar las entradas de los Reyes y Arzobispos nuevos; de una mascarada de ciertos viejos con unas damas muy gentiles, haciendo muchas contingencias y visages con que comenzando desde la iglesia de la gloriosa Santa andujeron todas las plaças y calles de la ciudad, llenándola toda de regozijo con su buena gracia y donayre», mentre que a Mataró, després de la celebració de les vespres, es ballà a l'església del convent carmelità el ball de cascavells, en presència de la imatge de la Santa, sortint dansant de l'església i tornant a executar el ball en tots els llocs públics de la vila.¹⁸

¹⁷ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

¹⁸ Aquest espectacle de danses i bestiar a l'interior dels temples serà prohibit a finals del segle XVIII, per la Reial Cèdula de Carles III, al 1780, que diu així: «SABED, que habiendo llegado a mi Real noticia algunas notables irreverencias que en la Fiesta del Santísimo Corpus Christi de este año se han cometido con ocasión de los gigantones y danzas, en donde permanece la práctica de llevarlos en la procesión de aquel día; y teniendo presentes al mismo tiempo las razones que el mi Consejo me manifestó en Consulta de diez de abril de mil setecientos setenta y dos, tratándose de los gigantones de Madrid, y lo resuelto por mi a la citada consulta en que fui servido mandar se quitasen y cesassen en Madrid para lo sucesivo los gigantones, gigantillas y tarasca, porque semejantes figurones no solamente no autorizaban la procesión y culto al Santísimo Sacramento, sino que su concurrencia causaba no pocas indecencias, por lo qual no se usaban en Roma ni en muchos de los principales pueblos de España, pues solo servían para aumentar el desorden, y distraer, o resfriar la devoción de la Magestad Divina; por mi Real Orden comunicada al mi Consejo en diez de este mes he resuelto: Que en ninguna iglesia de estos mis Reynos, sea catedral, parroquial o regular,

L'escenari exterior: la transformació de carrers i places

Per la festa barcelonina de beatificació de Teresa de Jesús, s'explica tot el que es disposà a la Rambla, en les immediacions del convent de Sant Josep, pels actes que s'hi havia de dur a terme, com l'entarrimat a la dreta de l'església, destinat al Virrei i al Consell Reial, a l'altra banda es preparà un altre entarrimat per als Diputats del Principat i afrontat a l'església, a la part de la muralla, un tercer per als Consellers de la ciutat. A part d'aquests entarrimats "presidencials", però, se'n col·locaren d'altres fins a més de cinquanta, ocupant tot l'espai de la plaça que anava des de la Porta Ferrissa fins a la porta de la Boqueria. Al mig de la plaça, davant de l'església de Sant Josep, s'hi col·locà una estructura que representava una nau assentada en un gran basament, amb les seves xarxes, flàmules i gallardets, tota recoberta d'artificis de foc, com també ho estaven els màstils. Prop d'aquesta estructura s'hi figurà també un gran castell de més de vuit pams en quadre, situat damunt d'una forma de penya o monticle; tenia nou torres, dues a cadascun dels quatre angles i una al centre, més alta, com a torre de l'homenatge. Tot el castell estava farcit de nombrosos coets tronadors i voladors i dalt de la torre de l'homenatge hi havia una roda de foc. Aquest castell o fortalesa era el símbol de la força amb la que els heretges perseguen l'església catòlica «en los tiempos que la providencia de Dios la ilustró con nuestra Santa» (pensem que Santa Teresa va viure entre 1515 i 1582, època de les guerres de religió), mentre la nau representava els apòstates «que andan fluctuando por los mares de este mundo, con la inquietud de sus depravadas conciencias».¹⁹

A la cantonada d'una casa, damunt la font afrontada a la porta Ferrissa, s'hi col·locà:

«un cocodrillo natural, traydo de Alexandria de Egipto, de los que se crían en los ríos de aquella provincia, el más diforme que jamás se ha visto en España, porqué passava de veynte palmos de largo y más de ocho de barriga: todo su cuerpo escamado de unos escudillos tan fuertes, que parecían azero, de fuerte de quantas dagas o estoques se probavan en el, era cierto dexar allí las puntas; una boca ferocíssima con dientes y colmillos muy grandes, parecía dibuxado en aquel Leviathan, de quien se habla en la historia del pacientísimo Job».

Aquest cocodril estava col·locat a les golfes d'una casa, traient mig cos per una finestra, i representava el Diable defensant els apòstates i els heretges (Domènech 2000:254-274). Tot el seu cos estava ple d'artificis de foc, per la boca treia una gran bomba de foc i altres quatre repartides per les potes i en mig cos quatre mànigues, que entre totes arribarien a mil coets

haya en adelante tales danzas ni gigantones, sino que cese del todo esta práctica en las procesiones, y demás funciones eclesiásticas, como poco conveniente a la gravedad y decoro que en ellas se requiere. Publicada en el mi Consejo la citada Real Orden en trece de este mes, acordó su cumplimiento, y para que le tenga expedir esta mi Cedula» (ADS. Fons parroquial Ardèvol. Vària).

¹⁹ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

voladors, mentre tot el cos, del cap fins a la cua, estava cobert de tronadors i piules. Aquests artificis van romandre al seu lloc durant tota la vigília de la festa principal de la Santa²⁰.

A Mataró, previnguts per un pregó públic al respecte, s'esmeraren en la decoració dels carrers, així com en la composició de fanals, llanternes i altars «de suerte que con ser la villa muy proveída de toda suerte de oficiales, en particular de carpintería, no se hallaba por dineros hombre desocupado, porqué todos andaban ocupados en disponer invenciones de regozijo, cada qual en su calle y delante de sus casas».²¹

En un carrer s'hi plantà un pi molt alt expressament, en el que s'hi enroscà una gran serp de trenta pams de llargada i amb set caps, mentre que a l'altre cap del carrer hi havia una figura de Santa Teresa amb un arc i una fletxa a les mans, llençant-li a la serp una sageta de foc que impactà en un dels set caps, encenent-se i quedant consumida en poca estona. En un altre carrer s'hi disposà la figura d'un drac ferotge afrontat a una altra figura de la Santa, amb una creu a la mà i amb una tarja amb el seu nom. Es prengué foc al drac, que estava farcit de coets i artificis de foc i que acabà consumit davant la figura victoriosa de Santa Teresa. En un altre carrer hi havia un Calvari amb tres creus sobre un gran monticle, tot format per nombroses llums. Un altre carrer havia situat una imatge de Santa Teresa enmig d'un gran cercle resplendent format per diferents llanternes «en la forma que suelen pintar a nuestra Señora del Rosario en medio del círculo de sus rosas». A la mateixa casa s'hi havia fabricat una màquina de moltes rodes com una esfera, amb més de cent llums, que amb moviments contraris i sense apagar-se, imitaven el curs de les òrbites celests amb els seus estels. En un altre carrer s'hi formà una piràmide molt alta «a modo de las agujas que nos pintan de Roma», amb un globus com a remat i voltada d'altres globus amb llums de diferents colors. Una altra piràmide de grans dimensions estava situada dalt d'una torre rematada per una lletra T, amb la que comença el nom de la Santa, amb els extrems decorats amb un sol i una lluna «dando de continuo vueltas y la torre muy adornada de hermosas y resplandecientes linternas». Finalment, a la plaça de la vila s'hi va fabricar un gran i resplendent castell, amb set divisions o compartiments, en correspondència amb el castell interior de les «siete moradas» de la Santa. També als ravals es mostraren «las lagartijas y otras sabandijas, como la mesma Santa lo pinta en su libro».²²

A Perpinyà, la plaça del Puig, on es trobava l'església de Sant Josep, semblava un jardí poblat d'arbres amb flors i fruites i amb la representació d'un «monte Carmelo que parecía más natural que artificial, lleno de curiosísima amenidad de ermitas, santos de

²⁰ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

²¹ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

²² BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

la orden, fuente de Elias, y al pie de ella el mismo profeta santo». A un dels costats de la representació d'aquesta muntanya hi havia un entarimat i una nau amb la imatge de la Verge del Carme, Santa Teresa i d'altres sants de l'orde, tots amb els seus jeroglífics i versos, mentre a l'altre costat hi havia una galera amb molts moros i remers, preparats per entrar en lluita.²³

Segons Triadó: «...podem concloure que el poble veu més que no intel·lectualitza. La seva captació és sensitiva i, per aquesta raó, el poder, a través del que és fals, intenta sorprendre l'espectador amb elements tangibles i espectaculars».²⁴ Aquestes construccions efímeres, com ho veurem també en el cas dels carros triomfals, tenien una funció simbòlica i al·legòrica, ja que podem considerar que «els actes i les realitzacions festives són un gran aparador de poder, un gran anunci, un cartell calidoscòpic que s'introdueix per tots els mitjans en el sentiment del poble», per la qual cosa la funció propagandística és vital, així com la doble funció commemorativa i mitificadora, que comportava l'aclamació i la sublimació del poder i la seva ideologia (1999:136-142).

Fer de la nit, dia: artificis de foc i lluminàries²⁵

És a partir del segle XVI que la pirotècnia es desenvolupa completament, propiciant que el foc, com a element destructor, sigui un dels elements més vistosos de la festa, capaç de meravellar mitjançant castells de gran fantasia, però també d'atemoritzar la concurrència amb el soroll atronador i monstres ferotges de moviments violents, de manera que l'espectacle –que sovint escenificava també la victòria del bé sobre el mal– també tenia una identificació clara amb el poder i la supremacia, no només espiritual, sinó també política i social.²⁶

²³ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

²⁴ (Triadó 1999: 136-142). Però també insisteix en la voluntat de control dels sentits i de la disbauxa, ja que si bé l'eufòria col·lectiva constituïa una vàlvula d'escapament necessària de tant en tant per contribuir a fer més suportable la duresa del dia a dia i també per mantenir l'equilibri i la connexió entre les classes, també es procurava impedir els tumults i els incidents ocasionats pel descontrol, de manera que s'acostumava a intensificar la vigilància durant els dies en que duraven les festes. Però precisament la concurrència de molta gent esdevenia una bona ocasió per llençar consignes a favor de les institucions, de manera que hem de parlar també d'una funció didàctica i doctrinal, juntament amb una funció programàtica.

²⁵ Pel que fa als focs d'artifici, val a dir que la pirotècnia comença a perfeccionar-se a començaments del segle XV, quan els focs d'artifici comencen a significar-se en representacions commemoratives de la Conquesta, utilitzant-se coets adornats amb paper d'estany i pintats. L'any 1412 el Consell Municipal de València ordena que ningú deixi pel carrer coets corredors o borratxos, ja que aquests eren els preferits per al consum popular, especialment durant la nit de Sant Dionís. L'any 1469 els Jurats, per tal d'evitar incendis, prohibiren la seva fabricació i venda al carrer del Trench i Porta Nova (Carreres 1949:105).

²⁶ La importància dels focs d'artifici, tant a Europa com a Llatinoamèrica, s'evidencia també en la realització de tractats exclusivament dedicats a la pirotècnia, com el del francès Frézier al s. XVIII (1747).

La capacitat que tenien les lluminàries de transformar la negra nit en claror els confereix especial protagonisme en les festes del Barroc. Multitud de llums de tot tipus i artificis col·locades no només en els edificis públics –el que esdevenia un cop més una manifestació de poder (del poder, en aquest cas, de transformar la foscor en claror)- o carrers, sinó també en cases particulars, de la mateixa manera, que les espelmes, teies o les atxes de cera esdevenien un complement imprescindible de les processons o dels actes litúrgics –es parla de “cera blanca” o fins i tot de cera a la que s’havia aplicat una substància que la fes semblar blanca-.

Força espectaculars foren les lluminàries i els focs que s’encengueren a Barcelona en motiu de la festa, després dels trets de l’artilleria i el toc de campanes de totes les esglésies de la ciutat. S’explica que s’havien repartit per tota la ciutat més de tres-centes teies en forma de graelles de ferro; només a la Rambla n’hi havia més de quaranta i seguien pel carrer Ample, donaven el tomb a la Llotja i carrer del Bonaire fins al pla d’en Llull, a l’altre extrem de la ciutat, perquè d’aquest indret havia de partir la nau de la Santa fins a l’església de Sant Josep. Les cases més rellevants també estaven il·luminades per grans fanals, com els que es disposaren també al palau de la Diputació del General i a l’Ajuntament. També es van disposar nombroses llanternes de paper «las más curiosas que jamás se ha visto en esta ciudad».²⁷

L’església de Sant Josep estava voltada de tres ordres de llanternes de colors diferents, per damunt de les quals s’aixecaven globus esfèrics amb llum a dins, alguns dels quals eren d’un sol color i d’altres estaven quartejats en diferents colors (els verds imitaven maragdes, els vermells robís, els taronja topazis...). El cimaci de l’església estava coronat per uns merlets formats per llums de diferents colors, alternades també amb els esmentats globus. La torreta de les campanes estava decorada amb dos registres de llums i també estava rematada pels figurats merlets lluminosos. A dalt de tot hi havia cinc rodes molt grans que sustentaven una tiara que coronava així tot l’edifici «y era cosa que parecía milagrosa, que andavan estas ruedas con todas sus luces de continuo rodando, subiendo unas y baxando otras, sin que se matassen las luzes, ni se pegasse fuego al papel de las linternas».²⁸ Sobre l’encavallada de la teulada de l’església hi havia atxes que il·luminaven tota la coberta i totes les finestres del convent presentaven llums de diversos colors. Tota la muralla des de la Universitat, que estava al capdamunt de la Rambla, fins a la porta de la Boqueria, estava il·luminada amb cinc llanternes a cada merlet, unes blanques, d’altres vermelles, d’altres de color taronja, d’altres verdes, d’altres variades i jaspejades i moltes

²⁷ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

²⁸ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

amb l'escut de l'orde dels carmelitans descalços, mentre d'altres presentaven llaços de colors. Entre aquest seguit de llanternes s'aixecaven de tant en tant globus de foc que afavorien encara la vistositat de l'artifici.

Les altres esglésies de la ciutat també s'afegiren a les lluminàries: l'església del Pi, al mateix districte que l'església de Sant Josep, va il·luminar la seva església, envoltant-la tota de llanternes de colors diferents i decorant la torre amb llanternes diverses que formaven llaços de colors i bastint a dalt de tot del campanar una altra torre de llums, imitant la torre sentinella de Montjuïc, que amb un gran globus de llum havia d'assenyalar la nau de la Santa, disparant cap a ella una au feta de paper i recoberta de vistoses plomes, que duia dins molta llum i artifici de coets voladors i tronadors. També l'església de les monges carmelites descalces s'engal·lanà de llum aquella nit, formant una tiara de pontífex al campanar, feta de llums de diferents colors, amb un gran escut de l'orde al terrat i amb el cimbori i demás teulades del convent amb nombroses llums i llanternes de diferents colors (més de mil dos-centes se'n comptabilitzen). Per la seva banda, el convent dels carmelitans calçats u observants, disposà sobre la torre de les campanes una piràmide feta de llums, amb la figura del profeta Elies a la part superior, amb la seva espasa de foc a la mà dreta.

«Y la gente secular de la ciudad parecían estar desafiados, segun que con tanta emulación, y a porfia procuraba cada cual sacar mejor invención de luminarias: algunos les daban tales lustres de colores que parecían piedras muy finas; otros hacían arcos, otros pyramides, otros sacaban todas las lanternas con escudos de la orden, otros con la imagen de la Santa pintada en cada linterna, y otros más poderosos en cada ventana de su casa, ponían dos achas de cera blanca; algunos perseveraron tres días y persona hubo que acompañó quinze días las luminarias del convento con las de su casa. Fueron de suerte estas luminarias, que dizen testigos fidedignos, que ni en las fiestas del bienaventurado padre san Raymundo de Peñafort, ni en las de algun Rey o príncipe (de los que tenemos memoria) se han visto en esta ciudad tantas, ni tan curiosas».²⁹

En motiu de la mateixa festa també foren lluïdes les lluminàries en altres ciutats com Tarragona, on a l'església dels carmelitans descalços es compongueren diverses piràmides fetes amb llanternes de diferents colors, que formaven una corona reial que rematava el frontis de l'església. Als angles de la teulada de la capella principal hi havia quatre piràmides més altes, de setze pams, que amb d'altres tres situades a la part més alta de l'encavallada, de vint-i-quatre pams, estaven rematades per uns globus de catorze pams de diàmetre, amb banderes verdes i vermelles. A dalt del campanar s'hi situà una altra piràmide de trenta pams d'alçada, amb globus i bandereta.

²⁹ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

A Girona, a la plaça de l'església del convent de carmelitans descalços –a part de les llanternes que il·luminaven la façana del temple- s'hi havia disposat un seguit d'arcs fets amb murta, amb un atxa a cada pilar que formaven, mentre de cada arc penjava un globus amb llum a dins. Al mig de la plaça, tota ornamentada amb teles de Flandes i targes amb poesies, s'hi col·locà un castell de focs d'artifici, que s'encengué al temps que el Bisbe sortia de l'església.

Però a part de les lluminàries, el so també era important en les celebracions, de manera que a Tortosa, en motiu de la mateixa festa:

«Fue tan grande el estruendo que hubo en toda la ciudad, que parecía se había de hundir. Comenzó la fiesta la santa iglesia Catedral, con lo qual se animó todo el pueblo que para ella había hecho grandes y costosas prevenciones de fuegos. Hizo la salva con quatro piezas de batir. Luego respondió desde su baluarte la Ciudad con su artillería, y a lo último del convento de los padres descalzos Carmelitas sus hijos, se hizo lo mismo con dos piezas medianas y muchos mascletes: todo con tanto orden y concierto, que aunque ruido y estruendo y al parecer confuso, hacía una maravillosa consonancia y hamonía. Luego hubo de una y otras partes muchas rociadas de mosquetería que no cessavan un punto de disparar. Últimamente se tañeron todas las campanas de todas las iglesias y monasterios, que parece se habían de hazer pedaços».³⁰

De fet, sembla que la catedral de Tortosa havia portat expressament un artiller per aquests dies de celebració, que es dedicà exclusivament a «hazer invenciones extraordinarias de fuegos». Pels capitells i torretes de la catedral hi disposà cinquanta focs grans i al voltant de tot el perímetre, cinc-centes llanternes. Es posà també una altíssima piràmide de llum, rematada per una gran bola lluminosa. En una altra part s'hi construí un gegant, les entranyes del qual estaven farcides de coets i piules i a la mà dreta hi tenia una canya també plena de coets, així com l'espasa que també portava, de manera que quan s'encengué semblava treure foc per tot arreu.

Precisament un dels espectacles pirotècnics que tingué lloc aquests dies a Tortosa es produí davant el convent de monges de Sant Joan, on es simulava la lluita entre les barques, amb els contrincants dalt de les escales de la popa i lluitant per fer caure el rival. Finalment, al riu també es presencià el combat entre un galió i una àliga que treia foc per la boca. L'àliga llençava violentes escomeses i el galió es defensava disparant un tronador, davant l'explosió del qual l'àliga fingia retirar-se, però finalment resultà vencedora, ja que a còpia d'escomeses, acabà prenguent foc al galió, que es consumí sense remei.

Per a la mateixa festa, a Mataró s'encengueren també nombroses lluminàries al convent de Sant Josep, a la part més alta de l'església del qual s'hi formà una creu tota de llums,

³⁰ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

flanquejada per una piràmide a cada costat i voltada també per un cercle de piràmides menors i globus de llum de colors, tot fent l'efecte d'un Calvari. A l'altra banda de l'església hi havia unes rodes de les que en penjaven trenta làmpades ben cebades d'oli i ardents, mentre una imatge "de bulto" que hi havia al costat feia girar les rodes amb el moviment del peu, així com les làmpades, sense que es vessés l'oli ni s'apaguessin les llums. Tot això mentre al terrat, els ministrils amenitzaven les lluminàries amb motets, madrigals i batallons, i quan aquests reposaven, molts homes disparaven llavors gran nombre d'artificis pirotècnics.

Després de la celebració de les Completes, es rematà la festa amb la representació d'una contesa entre la Santa i els tres enemics de l'ànima: el Món, el Dimoni i la Carn, per la qual cosa s'havien preparat tres entarimat davant de l'església. En el primer hi havia una ermita amb una figura de la Santa a dins, en actitud devota i amb una creu a la mà; al segon entarimat hi havia tres personatges diformes, un representant una dona de gran alçada vestida luxosament i amb un mirall a la mà i a l'altra un ram de flors, una altra figura d'un gegant armat de cap a peus i apuntant una llança cap a la Santa i una tercera representant un dimoni amb la boca oberta i mostrant les urpes. Un artifici feu que la Santa llencés a cada una d'aquestes figures una sageta de foc, amb la que es van encendre totes, disparant bombes de foc que duien amagades al seu interior i nombroses mànegues de coets voladors i tronadors, que provocaren durant uns moments la confusió i l'espant del públic «huyendo unos y cayendo otros por los suelos». Però en esvaïr-se tot el fum, quedà la imatge de la Santa victoriosa davant les figures consumides, mentre del tercer entarimat s'obrí un gran globus situat damunt d'una alta piràmide i del que en sortí la figura d'un àngel en actitud d'oferir una palma a la Santa. Finalment, l'últim dia també hi hagué una altra representació davant l'església de Sant Josep, amb una nau que era embestida per dues galeres adornades amb moltes flàmules i gallardets. Mitjançant artificis de foc, totes tres naus s'encengueren en grans flames, quedant consumides en oferiment a Déu i a Santa Teresa.

Aquestes festes també foren motiu perquè a Lleida es disposessin les lluminàries més nombroses de les que se'n tenia memòria. Només a la catedral foren més de tres-mil les llums que s'hi col·locaren i el palau episcopal, la Paeria i tots els convents presentaven també vistoses lluminàries. Els carrers i les places de la ciutat estaven, segons el cronista, «claros como el dia» i les cases particulars s'esmeraren també en la celebració «quien con fuegos, quien con luzes, otros con altares, quien con invenciones de arcos triunfales y piràmides llenas de luz y resplandor, quien con figuras de muy grandes gigantes formadas de lo mesmo y con otros artificios, que serían largos de contar».³¹

³¹ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

I és que a part de les lluminàries espectaculars que s'havien presenciats a Barcelona en motiu d'aquesta festa, també foren igualment vistosos els artificis pirotècnics que es van dur a terme a la Rambla i les seves immediacions. A l'església de Sant Josep i damunt de la teulada de la capella major s'hi havia format un castell de vint-i quatre pams en quadre amb les seves torres o bastions als quatre costats i amb molts globus de colors als merlets i torres. Des d'aquest castell es disparaven abundants coets voladors i tronadors, com també se'n disparaven des d'un altre castell situat en una altra part de la teulada de l'església, cap a la part del davant. Aquest castell fou envestit per una figura d'un drac que venia per l'aire escopint foc per la boca, de manera que es dispararen les nombrosíssimes mànegues de coets voladors, fins que tant el castell com el drac es consumiren en flames. Per tal de presenciar els espectacles de llum i foc, s'ompliren tots els entarimats i finestres de les cases properes, arribant-se a pagar quatre rals per cada seient –el que sembla que no s'havia vist en cap altra ocasió, ni per comèdies, ni justes poètiques, ni tornejos ni entrades reials-. A part de tots els terrats, les muralles estaven també tant plenes de gent que gairebé no es podia passar per encendre les lluminàries. Nombrosos grups de ministrils tocaven repartits entre la part superior de les diferents esglésies i portals, mentre dels campanars de les esglésies es començaven a llençar coets voladors i tronadors –només des de l'església de Sant Josep hi havia vint homes aplicats tots a llençar coets, que sovint eren expedits en grups de cinquanta o de cent, que formaven com grans cues de paó reial sobre el fons del cel. Segons el cronista, aquella nit es gastaren més de mil dotzenes de coets, tot fins a les deu de la nit, que era quan estava prevista l'arribada de la nau de la Santa.

En el cas de Perpinyà, ja hem vist anteriorment que a la plaça el Puig s'hi havia disposat dos entarimats; l'un amb una gran nau que contenia les imatges de la Verge del Carme i de Santa Teresa i un altre dedicat a la gran amenaça de l'Església de la Reforma, representada per les figures de Luter i Calví (que en aquest cas, i probablement per la situació geogràfica de Perpinyà, substitueixen els “moros” –que ja hem trobat més presents a Tortosa, on sens dubte estaven més arrelats en l'imaginari col·lectiu, igual que a Lleida- com a personificació del mal:

«Estava en el otro tablado otra nao, asimismo vistosa y bien armada, en cuyos extremos estaban las figuras de los dos heresiarcas destes tiempos, Lutero y Calvino, repartidos por diversos puestos muchos de sus secuaces. Llegada pues la noche y la hora de ver el fin destes jeroglíficos, lo tuvo la nave de los herejes tan desgraciado y triste como lo tuvieron los que representava, porque a deshora pur un cordelito muy sutil, partieron a un mismo tiempo dos rayos de fuego de la imagen de Nuestra Señora y de nuestra Santa Madre, y con grandísima presteza se prendió en las figuras de los dos herejes, los quales comenzaron a disparar de sus cuerpos tantos tiros y a despedir tanta cantidad de cohetes, que parecía imposible caber en ellos tanta máquina. Luego se

fue extendiendo el fuego a los demás hereges y arrojando mucho por sus bocas y despidiendo infinidad de cohetes tronadores, se prendió también en la nao, haciéndose todo ceniza, con grande gusto y grita de la gente que allí estaba. Parecieron en la otra nave muchas luces de cera blanca, con que las dos imágenes quedaron como dos resplandecientes soles, tañéndose muchos juegos de chirimías». ³²

Les batalles que escenificaven amb foc, en definitiva, la lluita entre el bé i el mal – com també ho faran les batalles simulades entre moros i cristians-, eren força habituals i les trobem, descrites per Lope de Vega, a Madrid l'any 1622, en motiu de l'octava celebrada per la canonització de Sant Isidre, on explica que tingué lloc a la plaça de las Descalzas una batalla de foc en dos esquadrons de galeres. ³³ D'altra banda, cal ressenyar l'espectacularitat de les construccions efímeres confeccionades a València l'any 1608, en motiu de la beatificació de Sant Lluís Beltrán, en les que es representava la destrucció de Sagunt, que s'havia realitzat mitjançant la representació d'un castell, unes termes, un temple i un amfiteatre, tot voltat de d'edificis d'inspiració clàssica i acabant tot consumit per les flames. Per les mateixes festes es creà també una escenografia que representava la ciutat de Troia, en la que s'introduí un cavall simulat que, com la ciutat, acabà consumit per les flames enmig dels coets i l'artilleria (Ferrer 2003:27-37).

Moixigangues

En aquest tipus de festes també hi ha lloc per les màscares o moixigangues, desfilades consistents bàsicament en una rua de personatges disfressats que representaven figures històriques, bíbliques o mitològiques, així com la personificació de vicis i virtuts, de manera que podríem considerar-les una mena de cavalcada històrica-mitològica-fantàstica. La participació en màscares (organitzades sovint pels gremis de la ciutat) permetia als individus disfressats la participació en una vida diferent; tot plegat com un joc del “món al revés”, on la fantasia, i la simulació, tant pròpies de la teatralitat barroca, prenen gran protagonisme. Aquestes desfilades tenien com a complement o part gairebé imprescindible els anomenats “carros triomfals”, elements arquitectònics construïts ex-professo i convertits en escenaris itinerants. Maria Bernal fa referència, segons la crònica de Fernando Monforte y Herrera, als onze carros amb les màscares corresponents que, per tal de celebrar la canonització de Sant Ignasi i Sant Francesc Xavier el 1622, els jesuïtes del Colegio Imperial de Madrid havien fet desfilar per la *Villa* «mostrando a paisanos y foráneos el espectáculo de un Universo que se arrodillaba ante aquellos dos jesuitas, S. Ignacio y S. Francisco Javier, que

³² BC: Cerv. 3-VI-17. Diego San José, *Compendio...* 1615.

³³ BC: R(8)-8-280. Lope de Vega, *Relacion de las fiestas que la insigne villa de Madrid...* 1622.

oficialmente ya habitaban los cielos» (Bernal 2005:2).

Francastel considera que els carros triomfals derivarien dels que descriu Petrarca i els pintats per Piero della Francesca per exaltar el duc d'Urbino, Federico di Montefeltro, malgrat es vulgui considerar també el seu possible origen en temps de l'imperi romà.³⁴ El cas és que d'Itàlia es difondrien arreu d'Europa, tenint un especial protagonisme a la Península Ibèrica –molt utilitzats en les processons de Corpus o per a les representacions sacramentals- i ultramar, d'on ens han quedat magnífiques imatges de les processons de Corpus farcides d'elements sincrètics entre la religió catòlica i el substrat indígena. D'altra banda, també conservem de Rubens diverses representacions de carros triomfals, com el que apareix al *Triomf de l'església sobre la fúria, la discòrdia i l'odi*, realitzat el 1628 per al convent de las Descalzas Reales de Madrid, on representa l'Església damunt d'un carro triomfal. Aquests carros presentaven figures al·legòriques –que podien representar-se mitjançant persones o imatges escultòriques- portant atributs o formant escenes al·lusives al tema que es volia representar. El completaven amb sumptuosos decorats que podien contenir mecanismes que permetessin certs moviments, així com el seu simbolisme podia completar-se també mitjançant jeroglífics (emblemes) i escuts.

Per les festes de beatificació de Santa Teresa de Jesús a Barcelona, deu cavallers vestits a la moresca, amb turbants i amb atxes enceses, feren diverses carreres en honor de la Santa davant de l'església. Darrera d'ells hi anava un carro triomfal decorat amb arcs fets de murtra i amb moltes atxes que l'il·luminaven; a la popa del carro hi havia un altar amb un quadre de la santa i a la proa hi anava fixat l'estendart, també amb la seva imatge. Anaven dalt del carro nens vestits de nimfes, que cantaven en honor de la Santa, i músics amb instruments de corda, arpa, cítara, llaüt, rabel, guitarra i clavicèmbal, al so dels quals un nen executava una dansa.³⁵

Un carro triomfal en forma de “nau” de Santa Teresa es disposà a la zona del Pla de'n Lull, decorada amb flàmules i gallardets de seda, amb xarxes i il·luminació abundant. A la popa de la nau s'hi féu un entarimat a les quatre cantonades del qual s'hi situaren quatre nens que representaven les virtuts cardinals, coberts de joies i de les insígnies pròpies de cada virtut: Josep de Josa, amb una espasa, representava la justícia; Ramon Roig de Mendoza, abraçat a una columna, representava la fortalesa, mentre Josep d'Aguilar, mirant-se a un mirall, representava la prudència i, finalment, Francesc Maria de Giudice (fill d'un cavaller genovès, tresorer de la Santa Croada), amb un calze en una mà i amb un gerro

³⁴ P. Francastel, *Études de sociologie de l'art: création picturale et société*, Paris, 1970, p.271 (Escalera 1994:23).

³⁵ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

d'aigua a l'altra, era la imatge de la temperança. Dins la nau s'hi disposaren dotze nens vestits de frare, que acompanyaven una imatge de Santa Teresa, vestida de seda i coberta de tot tipus de joies, perles i demés pedres precioses. La nau anava també acompanyada per una encamisada de cavallers, capitanejada per Joan de Boixadors, seguit del comte de Peralada, Josep de Cardona, Guerau de Guardiola, Lluís de Rajadell, senyor de Jorba, Joan Sarriera, Pere Aimeric, Jaume de Llupià, Miquel Clariana, Francesc d'Orís, Ambròs Gallart i Nicolau Bonet, tots luxosament abillats, amb barrets de vistoses plomes i els cavalls ben guarnits "a la francesa". Davant de la nau hi anava un carro triomfal arrossegat per briosos cavalls frisons i on hi anaven un grup de músics.

Havent realitzat el recorregut previst, la nau de la Santa arribà fins a la plaça de davant del convent de Sant Josep, a la mateixa Rambla, disposada a lluitar contra la nau dels heretges i apòstates. S'inicià, doncs, la batalla de foc amb una bomba que la nau de la Santa tenia a la proa, a manera d'una bombardada.

«Acudió luego a la defensa el cocodrilo, volando por el ayre y meneando unas alas artificiales que le avian puesto, como un demonio, echando grandes llamaradas de fuego por la boca y por las manos y pies, que parecían cinco bocas del infierno; porque de rato en rato, muy a menudo escupía de aquellas bombas unas bocanadas de fuego que rociaban a toda la plaça, y parecían tiradas con el soplo de su aliento; y así perseveró cerca de media hora, hasta que pegándose fuego a su castillo y nave, con el que la nave de la Santa les tirava, començó el castillo a disparar muchos truenos con muy buen orden. Primero en lo más baxo de los arrabales, luego en las torres de la fortaleza y de allí a la torre del homenaje y finalmente se pegó fuego en la rueda, que estaba más alta que lo demás, y dió muchas vueltas alrededor, despidiendo fuego en mucha abundancia y en la mesma forma fue disparando la navecita de los apóstatas (...) y últimamente castillo y nave se encendieron en muy grandes llamas y se abrasaron, a lo qual con una furia rabiosa e infernal el Cocodrilo començó a despedir grandísimas mangas de coetes voladores y tronadores, que cubrieron el ayre y atronaron al pueblo, porqué salieron más de mil voladores a la par y tronaron más de otros mil; y fue el ruído de este remate de fuerte que parecía hundirse la ciudad, y la gente del populacho estuvo tan despavorida que unos se echaban por el suelo, otros huyendo a la iglesia y por las puertas de la ciudad, parece que les faltava la tierra; pero todo fue sin ningún género de peligro ni daño, gracias a Dios. Y al momento se serenó el ayre, y la plaça, y quedó nuestra Santa en su nave, señora del campo, muy triunfante y gloriosa, y todo el pueblo con singular aplauso de alegría».³⁶

Després d'aquesta "batalla", doncs, el prior del convent de Sant Josep es dirigí cap a la popa de la nau, prenent l'estendart de la Santa, que entregà a Joan de Boixadors. Es dirigiren llavors cap a l'interior de l'església, seguits pels cavallers amb atxes enceses i

³⁶ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

pels religiosos, portant la imatge de la Santa en andes i amb els quatre nens representatius de les Virtuts. Un cop conclosa la cerimònia, l'església romangué oberta fins a dos quarts de dotze de la nit, degut a la nombrosa concurrència que volia visitar la imatge.

A Tortosa, foren els membres dels gremis i confraries els encarregats de treure carros triomfals al carrer per tal de celebrar l'efemèride. Així, la confraria dels sastres duien una imatge de la Santa asseguda en un carro triomfal i sota un dosser, acompanyada per un gran nombre de soldats. A la mà dreta i duia una espasa de foc com la del profeta Elies i a l'esquerra un escut amb el Nom de Jesús i a sota els peus, la bola del món. Precedia aquesta imatge de la Santa dues figures que representaven monges del mateix orde. La confraria de la parròquia de Sant Jaume organitzà una vistosa encamisada, tota de camperols a cavall uns de mules i d'altres de matxos, que acompanyaven un carro guarnit d'heura i de murta, amb una imatge de la Santa que duia un llibre obert i amb quatre angelets a les quatre cantonades del carro.³⁷

Torneigs, encamisades i combats

No és estrany que en aquest tipus de festes s'organitzés algun joc de "sortilla", torneig o encamisada, romanalla dels tornejos medievals com a exercicis de guerra però també de galanteria, on els nobles feien més ostentació de pompositat que no pas de destresa militar³⁸. Però a banda d'aquests jocs on la noblesa –i la figura individual del cavaller– era la protagonista, aquestes festes també eren propícies a la celebració de "combats" simulats de diversa índole –a l'apartat dedicat a les lluminàries i artificis de foc ja hem vist com també mitjançant aquests s'escenificava una mena de combat entre el Bé i el Mal (representat a Perpinyà per les figures de Luter i Calví)–. Vegem ara, però, exemples que tenen els humans com a actors de la pròpia representació.

A part de l'esmentada "encamisada" –que més aviat, segons el sentit de la crònica, hauríem d'entendre com un grup o "quadrilla" de cavallers– que acompanyava la "nau" de la Santa, la celebració barcelonina de les festes inclogué també el que seria pròpiament un "torneig" entre vint cavallers nobles de la ciutat. El lloc per dur-lo a terme fou la plaça situada a la Rambla, davant de l'església de Sant Josep, on s'hi disposà una grandiosa

³⁷ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

³⁸ Etimològicament, sembla que el mot "encamisada" defineix els atacs nocturns i per sorpresa, a manera d'escaramusses, que feien els terços espanyols durant l'època moderna, sobretot als segles XVI i XVII, si bé la paraula ja s'utilitza per denominar els torneigs que tenien lloc en motiu d'efemèrides festives diverses. La mateixa paraula torneig –del francès *tourner* o del llatí vulgar *tornare* o *torneamentum*– fa referència també a les voltes i els girs que feien els contendents, els uns contra els altres, en aquest tipus de joc militar, també amb l'ànim d'aconseguir una major vistositat i aplaudiment del públic.

tarima a manera de gran plaça, amb dues entrades –una per quadrilla- i amb l'estendard de la Santa al mig. A un costat hi havia un entarimat petit per als jutges, mentre es disposaren també entarimats a banda i banda de la Rambla, que havien de ser ocupats pels espectadors més significats. Abans d'iniciar el torneig, que tingué lloc el 12 d'octubre, els quatre mariscals de camp (dos per cada quadrilla), ricament vestits, es dirigiren a l'interior de l'església a visitar el Santíssim i la imatge de la Santa. Després realitzaren el mateix ritual les dues quadrilles de deu cavallers cada una. Després de les indicacions dels jutges, tornejaren un contra un, primer amb llances i després amb espases. Abans d'acabar el torneig i degut als nombrosos participants, el sol començà a decaure, per la qual cosa s'hagueren d'encendre ja les atxes al voltant de la plaça i, finalment, es guanyaren premis notables, com joies d'or, que foren ofertes pels membres de les quadrilles al Santíssim Sagrament i a la Santa.³⁹

A Tarragona s'anuncià la festa al so de trompetes i tabals i amb una mascarada de deu personatges disfressats de salvatges, amb roba blanca i una corona de llorer al cap, a la mà hi duïen una alabarda i a l'altra una atxa encesa, al mig dels quals hi anava un nen, a cavall, vestit de nimfa i amb un estendard amb la imatge de la Santa a la mà dreta, mentre a l'esquerra hi duïa un escut, on en lletres grans s'hi havia escrit un desafiament, segons el qual deu cavallers desafiaven a tots els aventurers que volguessin competir en córrer "alcancies" i sortilla⁴⁰ la vigília i el dia de la festa, oferint bons premis als guanyadors. Després de tot el recorregut per la ciutat, fixaren el desafiament a la plaça situada vora la casa del consell, en un lloc eminent per tal que tothom el pogués veure. Un altre dia els cavallers dugueren a terme l'encamisada⁴¹ i corregueren una sortilla juntament amb els que havien acudit al desafiament. Els premis atorgats foren els següents: al primer, un anell d'or, al segon una copa de plata i al tercer dues bandes «muy curiosas y de mucho precio».⁴²

A Tortosa també es feren torneigs però amb el riu Ebre com a escenari, on els combatents lluitaven amb llances des de les respectives barques, caient a l'aigua i essent recollits després per barquetes petites i els estudiants del Col·legi (pensem que el cronista es refereix als Reials Col·legis de Sant Jaume i Sant Maties, Sant Jordi i Sant Domènec) també organitzaren una encamisada a cavall. Però l'activitat més vistosa i destacable,

³⁹ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

⁴⁰ Anella penjada enmig d'un cos que ha de ser enfilada amb una llança, canya o bastó, per algú que vagi a cavall per tal de guanyar un premi. Segons el diccionari català-valencià-balear, aquest joc encara es fa per les festes de Sant Joan de Ciutadella de Menorca.

⁴¹ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

⁴² BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

tinguent com a marc de fons el riu, foren les batalles entre moros i cristians, organitzades en aquest cas per la confraria de pescadors.

El riu Ebre semblava cobert de múltiples barquetes amb entoldats de colors, mentre una barca de càrrega gran duia una imatge de la Santa col·locada en una llitera de seda amb les cortines tancades, amb les figures de Sant Pere i Sant Andreu, patrons dels pescadors en companyia dels profetes Elies i Eliseu vestits amb hàbits de carmelitans. I enmig del bullici i el lluïment d'aquestes barques que senyorejaven l'Ebre, es feu llavors des del baluard de la ciutat «señal de moros con humo» per advertir el públic i aparegueren llavors tres fragates de moros que escometeren les barques de cristians, disparant arcabussos i saltant els uns a les barques dels altres, fent el gest com si es volguessin degollar i fingint la victòria dels moros, fins que llavors es descorregueren les cortines de la barca de la Santa i els moros quedaren garratibats, caient al terra com a morts, de manera que els cristians pogueren llavors amarrar-los a la barca, declarant-se finalment vencedors.

«Quando más metidos estaban en esta fiesta, hizieron otra salida los moros, por extremo placentera. Fingieron que se iban entreteniendo por el río con mucha dissimulación, y en el entretanto, armaron todos sus arcabuzes y aprestaron las armas. Luego de improviso disparando con gran furia y con mucha vocería, asestando a los que estaban en la orilla gozando de las fiestas; la gente turbada de ver aquella crueldad, esperando el suceso que había de tener aquello, vieron que echaron la proa en tierra. Y saltando los moros comenzaron a captivar gente, particularmente niños, con gran gritería y algazara. Hecha esta presa, subieron más arriba a hazer otra, captivando gente con la misma fiesta que la pasada: saltaron en tierra algunos dellos y corrieron a toda prisa por una calle, pasaron la puente con alfanges arrancados y, los que quedaron en las mismas fragatas, pasaron con diligencia de la otra parte del río y saltaron todos en tierra y comenzaron todos juntos de nuevo a hacer una gran risa en prender cautivos los que podían; hacíanlo con tanta propiedad y destreza, que huían de ellos como si el caso fuera de veras; huían unos por una parte, otros se escondían por otra y los que podían, se subían a los árboles llorando y lastimándose de verse en tan grande aprieto; a los que podían haber a manos, los llevaban a sus barcos cargándoselos a los hombros como mejor podían, y a los que les hacían resistencia, arrastraban, y después de haberlos dexado a buen recaudo y seguridad, volvían de nuevo a hacer más presas».⁴³

Amb tot l'aldarull, la crònica narra com els cristians aprofitaren que els moros havien deixat les seves barques a la recerca de captius per tal de fer-se amb les barques i reduir d'aquesta forma als moros, escenificant el seu emmanillament i empresonament. Així mateix, amb la barca de la Santa al capdavant, realitzaren un passeig triomfal pel riu, «semejante a las estradas de los emperadores romanos», acompanyant a la Santa -la

⁴³ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

barca de la qual s'assemblava a un carro triomfal- nombrosos soldats, seguits pels moros vençuts i convertits en esclaus.

Però la dicotomia entre moros i cristians no acabava amb el combat, ja que a la nit es feia una processó portant en andes la imatge de Santa Teresa, amb presència de tots els representants dels cristians portant atxes i, entre ells, dos o tres moros amb les mans lligades i amb pas lent i pesarós. Pujaren al convent de carmelites descalços i donaren la volta al claustre, tornant a baixar a la ciutat entre el goig de la gent. Els moros feien veure que escarnien davant d'una església o imatge, invocant a Al·là, de manera que llavors rebien cops per part de la concurrència.⁴⁴

També en la mateixa línia de les batalles de moros i cristians, la confraria dels espartenyers de Tortosa realitzà nombrosos jocs i divertiments també tenint com a escenari el riu.⁴⁵ En primer lloc, però, i tenint la confraria com a patró a Sant Joan Baptista, feren una desfilada fins al convent dels carmelitans descalços, representant un ancià al gran mestre de l'orde dels cavallers de Malta, acompanyat d'alguns comanadors tots ricament vestits. Els seguien un gran nombre de moros, representats com a esclaus prefectament habillats amb turbants i demés, que «ninguna diferencia había dellos a los verdaderos». Després de la visita al convent, continuaren la desfilada per la ciutat fins arribar al riu, on es disposaren en dues barques grans, decorades amb gallardets; a la popa d'una s'hi representava una imatge de Sant Joan Baptista i a la de l'altra una imatge de Santa Teresa. Al mig del riu hi havia encara dues barques més grans, dels pals de les quals hi havia lligada una corda de la que penjava la sortilla o anella que s'havia d'aconseguir.

Després d'aquest joc, realitzat al so del clarí mentre avançaven les barques a rem, en començà un altre que consistia en penjar un ganso al mateix lloc que l'anella, i un home des de dalt d'una escala situada a la popa de les barques, l'havia d'agafar, no deixant-lo anar ni que caiguessin a l'aigua «zambulléndose dentro ganso y hombre, hazia mil monerias, enroscando las piernas por el cuello del ave y no pudiendo romperle; venia luego otro de la misma manera que el pasado, en lo qual gastaron un buen espacio de tiempo por la dificultad que hubo en poderle romper por su mucha dureza (...). Acabose esta fiesta (que fue mucho de ver) con la vida del ave, cortándole la cabeza, la que estaba

⁴⁴ Durant la visita de Carles IV i Maria LLuïsa a Lleida, l'any 1802, també hi hagué una representació de “moros i cristians”, tractant-se de «catorce hombres vestidos y armados la mitad a la española antigua, y la otra mitad al uso musulmán, que en ademán de pelea, al son de una música militar, recordaba las proezas de nuestros Mayores y su heroico valor, expulsando a los Moros de España» (BC: 15-V-8/15. Antonio Sanmartí, *Relacion de los festejos... 1802*). De fet, es considera que, probablement, la Festa de Moros i Cristians de Lleida podria ser la més antiga de l'estat, essent documentada l'any 1458 en motiu de la visita del rei Alfons el Magnànim.

⁴⁵ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

hecha a cortársela al demonio, porqué era como aquella mujer que tenía con el tan reñidas enemistades». ⁴⁶ La barca guanyadora fou la de Santa Teresa, que es va endur el cap del ganso i els millors premis, guanyats a punta de llança i a força de braços.

Un punt i a part: la vessant literària de la festa

Les relacions de festes també poden incloure els sermons que eren pronunciats en les funcions religioses per predicadors experimentats, sovint fets venir expressament d'algun altre indret, que eren un recurs més, vinculat en aquest cas a una certa teatralitat, per tal de commoure i de convèncer, utilitzant sovint un llenguatge retòric i grandiloqüent. Finalment, en aquestes relacions podem trobar-hi altres manifestacions més estrictament de caràcter "literari", com serien els resultats dels certàmens poètics, consolidats sobretot a partir del segle XVII sota el nom de "justa poètica", a la que no tan sols concorrien poetes que optaven als premis, sinó també altres que llegien poesies "a la devoció", és a dir, sense opció a premi (Escalera 1994:32-33).

Aquests certàmens literaris, que tenien el seu origen al segle XVI, també formaven part de les solemnitats religioses, com les beatificacions o canonitzacions de sants, tot i que eren pràctica més habitual en les festivitats de caràcter àulic. Cal assenyalar que aquests certàmens també havien estat inclosos com a exercici habitual dels cursos d'humanitats a les *rationes* que regulaven l'ensenyament dels centres jesuítics (Bernal 2005:3).

Carreres assenyala que a València, la justa esdevé un fet habitual sobretot a partir de les festes celebrades en honor a Sant Vicenç Ferrer (Carreres 1949:27) i a Girona destaquen les que tingueren lloc l'any 1610, en motiu de la beatificació de Sant Ignasi, i l'any 1622, en motiu de la canonització d'aquest, la beatificació de Sant Lluís Gonzaga i la canonització de Santa Teresa de Jesús (Bruguet 1983:91). A Perpinyà, també per les festes de beatificació de Santa Teresa, els mercaders feren una encamisada a cavall i s'organitzà també un certamen poètic amb bons premis i poesies, així com sermons i oracions en llatí. Sovint aquestes composicions, que també tenien un caràcter escolar, de pràctica per als alumnes, acabaven formant part de la decoració efímera dels claustres de les residències jesuítiques, per exemple, durant les festes. (Marín 1982:699-719 i Elizalde 1982:173-198).

Però tot i que aquesta vessant més literària no sigui l'objecte específic del nostre estudi, sí que és significatiu assenyalar que si a Madrid trobem Lope de Vega participant en aquestes festes des de la vessant literària⁴⁷ -amb dues obres teatrals realitzades en

⁴⁶ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

⁴⁷ A Lope de Vega també el trobem actuant com a secretari al certamen poètic patrocinat per la Villa de

moments diferents: *La Madre Teresa de Jesús*, en motiu del procés que havia de portar a la beatificació de Teresa i *Vida v muerte*, ja en motiu de la canonització d'aquesta- a Barcelona hi trobem Francesc Vicent Garcia, el Rector de Vallfogona, que també dedicarà un sonet a Santa Teresa, que apareix recollit però sense que hi figuri el nom de l'autor a la crònica de Josep Dalmau. Segons l'estudi i les paraules de Jesús Francesc Massip, el sonet del Rector de Vallfogona dedicat a Teresa de Jesús seria «un dels més bells i originals sonets de tot el barroc peninsular, una mena de cal·ligrama “avant la lettre”», propi d'un Apollinaire o un Salvat-Papasseit, on compona un acròstic múltiple, en el qual podem llegir, en vertical, set vegades “TERESA DE JESÚS” que, com només té 13 lletres, encara escriu, en horitzontal, al vers 14 del sonet, “TERESA” (...). Tot això, a més, en forma d'un dinàmic i conmovedor diàleg entre Crist i Teresa (Vicenç 1987:17).

Un altre personatge destacat que també trobem relacionat d'alguna manera amb la festa, en aquest cas no per haver participat en cap “justa” poètica sinó pels seus sermons, és el pare carmelità Joan de Jesús Roca, principal responsable de l'establiment de l'orde descalç al Principat i que actuà com a predicador durant la festa però a la ciutat de Tarragona – malgrat havia estat el fundador del convent de Barcelona-.⁴⁸

CHRISTO

Tanta temor, Teresa, tanta pena
Entre excessives glòries i alegries!
Repara, i mira, que agraviar podries
Esta esperança de ma llum serena.

Sossega, esposa casta, i asserena
Aqueixa pena, que han bastat les mies
Dar durador descans d'infinits dies
En les eternes sales, per estrena...

Madrid l'any 1620, en motiu de la beatificació de Sant Isidre, i tornarà a repetir com a secretari en el de l'any 1622, dedicat a la canonització del mateix sant, alhora que ell mateix redacta també una *Relacion* o crònica de les festes que es celebraren pel mateix motiu (BC: R(8)-8-280. Lope de Vega, *Relacion de las fiestas que la insigne villa...1622*). De la mateixa manera, també sabem que un altre literat insigne del segle d'or com Pedro Calderón de la Barca també havia participat en certàmens literaris Relacionats amb aquestes efemèrides festives.

⁴⁸ Joan Bulló i Roca nasqué a Sanaüja (La Segarra), l'any 1540. El seu nom a l'orde del Carme descalç –del qual en prengué l'hàbit l'any 1573- era Joan de Jesús. Prior de diversos convents a Castella i Andalusia, treballà a partir de 1585 en l'establiment de la reforma carmelitana al Principat, fundant convents com el de Barcelona o el de Mataró i essent-ne provincial en dues ocasions. L'any 1603 fou retornat a Castella per la cúpula de l'orde, bandejat en part per la normativa pastoral que havia impulsat, en la que promovia l'ús del català com a llengua per a la predicació. Va escriure dos tractats de teologia espiritual, si bé romangueren inèdits i finalment tornà al principat l'any 1613. Poc després d'haver participat com a predicador a Tarragona en les festes de beatificació de Teresa de Jesús, morí a Barcelona el mateix any 1614.

TERESA

Ja la intricada i fosca nit inicia
En bellesa de glòria veig se'm muda
Sou, sens dubte, Senyor, sol de Teresa,
Vostra esclava, ab un clau se vivifica,
Segura, espòs, que sou vós en sa ajuda,
Torre glòria, descans, i fortalesa.⁴⁹

Cloenda:

La nombrosa concurrència d'aquestes festes esdevenia una bona ocasió per llençar consignes a favor de les institucions, de manera que hem de parlar també d'una funció didàctica i doctrinal, juntament amb una funció programàtica. Tampoc podem negligir la funció simbòlica i al·legòrica que tenien aquests esdeveniments, sobretot present en les construccions efímeres i en la representació d'algun carro triomfal. Però en definitiva, segons Triadó “els actes i les realitzacions festives són un gran aparador de poder, un gran anunci, un cartell calidoscòpic que s'introdueix per tots els mitjans en el sentiment del poble”, per la qual cosa la funció propagandística és vital, així com la doble funció commemorativa i quasi mistificadora, que comportava l'aclamació i la sublimació del poder i la seva ideologia (1999:136-142).

Finalment, a l'hora d'assenyalar matisos o variacions en la celebració de la mateixa efemèride segons les diferents poblacions, cal fer notar que el lloc (la geografia) compta. D'aquesta manera, mentre en les lluminàries i espectacles de foc que tingueren lloc a Tortosa en motiu d'aquesta festa el mal és representat per als sarraïns -en record de la perllongada presència musulmana a la ciutat durant bona part de l'Edat Mitjana-, però sobretot degut a la més recent herència morisca -l'expulsió dels moriscos era molt recent, de l'any 1609- i l'amenaça de la pirateria barbaresca que planava per les costes catalanes des del segle XVI. Per contra, a Perpinyà -encara en aquella època dins del territori català- el mal ve representat per les figures de Luter i Calví: aquí la situació geogràfica de veïnatge amb França ens remet a l'expansió del protestantisme, que havia tingut a la França de la segona meitat del segle XVI una de les seves puntes de llança.

Es tractava, en definitiva, que tots els territoris hispànics –també el Principat de Catalunya- visquessin des del seu propi imaginari una celebració que es pretenia “universal”, estenent el paper de Santa Teresa de Jesús al de santa patrona de tota Espanya i territoris ultramarins, reforçant un cop més el caràcter “providencialista” del propi imperi a través de la inclusió de sants hispans en el calendari romà.

⁴⁹ BC: 16-I-87. Josep Dalmau *Relacion de la solemnidad...* 1615.

FONTS DOCUMENTALS

Arxiu Diocesà de Solsona (ADS)

ADS. Fons parroquial Ardèvol. Vària. Reial Cèdula de Carles III, 1780.

Biblioteca de Catalunya (BC)

BC: Fullets Bonsoms 216. J. Rebullosa, *Relacion de las grandes fiestas que en esta ciudad de Barcelona se han hecho, a la canonización de su hijo San Ramón de Peñafort, de la orden de Predicadores. Con un sumario de su vida, muerte y canonización, y siete sermones que los obispos han predicado en ellas. Dirigida a los consellers y consejo de la misma ciudad de Barcelona*, Barcelona, Imprenta de Jayme Cendrath, 1601.

BC: 16-I-87. Josep Dalmau, *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona las fiestas a la beatificación de la Madre S. Teresa de Iesus*. Barcelona, Sebastian Matevad, 1615.

BC: Cerv. 3-VI-17. Diego San José (OCD), *Compendio de las solemnnes fiestas que en toda España se hicieron en la beatificación de N.B.M. Teresa de Iesus ...*, Madrid, Viuda de Alonso Martin, 1615.

BC: R (8)-8-280. Lope de Vega, *Relacion de las fiestas que la insigne villa de Madrid hizo en la canonización de su bienaventurado hijo y patrón San Isidro. Con las comedias que se representaron y los versos que en la Justa poética se escribieron* 1622.

BC: 15-V-8/15. Antonio Sanmartí, *Relacion de los festejos publicos que el ayuntamiento de la ciudad de Lerida dispuso para obsequiar á sus Majestades y real familia, con motivo de su tránsito por ella desde Madrid a Barcelona en los dias 6 y 7 de setiembre de 1802*.

Universitat de Barcelona (UB)

UB. Fons de Reserva, 07 B-59/3/42-65. *Tercero aviso. Translacion del gloriosissimo San Raymundo de Peñafort luz y dechado de toda la Orden de Predicadores, gloria de este Principado de Cataluña y hijo desta insigne y leal ciudad de Barcelona: celebrada la dicha translacion en 19 dias del mes de Abril de 1626, reynando en las Españas el muy catolico rey y señor nuestro don Phelipe Quarto, que con el infante don Carlos su hermano y otros muchos grandes de España, duques, marqueses y condes se han hallado presentes : con la Relación de dos milagros sucedidos este dicho dia por intercession del glorioso San Raymundo / por Pablo Clascar del Valles...* Barcelona, Esteban Lliberós, 1626.

BIBLIOGRAFIA

Alenda Mira, J. (1903), *Relaciones de solemnidades y fiestas públicas de España*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra.

Anselmi, A. (2003), «Roma celebra la monarchia spagnola: il teatro per la canonizzazione di Isidoro Agricola, Ignazio di Loyola, Francesco Saverio, Teresa di Gesù e Filippo Neri (1622)», en José Luis Colomer (dir.) *Arte y diplomacia dela Monarquía hispánica en el siglo XVII*, Madrid, Fernando Villaverde Ediciones.

Bernal, M. (2005), «El triunfo de San Ignacio y San Francisco Javier», *TeatrEsco. Revista del Antiguo Teatro Escolar Hispánico*, nº 1, 2005-2006.

Bosch, J. M.; Coll, M. C.; Vallès, J. i Vidal, J. (1992), *Llibre Verd de Vilafranca*, Lleida, Pagès Ed.

- Bruguet, M.; Vila, P. (1983), *Festes públiques i teatre a Girona (segles XIV a XVIII)*, Girona, Ajuntament de Girona.
- Burkardt, A. (2000), «Rayonnement et voies de diffusion de nouveaux cultes de saints à travers le témoignage des procès de canonisation (première moitié du XVIe siècle)», *Siècles*, 12.
- Carreres Calatayud, F. (1949), *Las Fiestas valencianas y su expresión poética: (siglos XVI - XVIII)*, Madrid, Diana Artes Gráficas.
- Dandele, T. (2002), *La Roma española (1500-1700)*, Barcelona, Crítica.
- Domènech, J. Déu (2000), «Cocodrils i balenes a les esglésies», *Locus amoenus*, núm. 5, 2000-2001, p.254-274.
- Elizalde, I. (1982), «Santa Teresa en la literatura: Teresa de Jesús, protagonista de la dramática española del siglo XVII», *Letras de Deusto*, 12.
- Escalera Pérez, R. (1994), *La Imagen de la sociedad barroca andaluza: estudio simbólico de las decoraciones efímeras en la fiesta altoandaluza: siglos XVII y XVIII*, Málaga, Universidad de Málaga.
- Ferrer Valls, T. (2003), «La fiesta en el Siglo de Oro: en los márgenes de la ilusión teatral», *Teatro y fiesta del Siglo de Oro en tierras europeas de los Austrias*, Madrid, SEACEX.
- Frézier, A.F. (1947), *Traité des feux d'artifice pour l'espectacle*. París, Jacques Chardon.
- Garganté, M. (2011), *Festa, arquitectura i devoció a la Catalunya del Barroc*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Guillausseau, A. (2007), «Los relatos de milagros de Ignacio de Loyola: un ejemplo de la renovación de las prácticas hagiográficas a finales del siglo XVI y principios del siglo XVII», *Criticón*, 99, 2007, p. 22-23.
- Miró Baldrich, R. (1998), *La processó del Corpus i els entremesos. Cervera, segles XIV-XIX*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Marín, N. (1982), «Teresa de Jesús en el teatro barroco», *Actas del Congreso Internacional Teresiano*, Salamanca, 4-7 octubre de 1982, II.
- Marín Pina, M.C. (1999), «“El caballero de Ávila” y las fiestas zaragozanas por la beatificación y canonización de Santa Teresa en el siglo XVII», *Thesaurus*, XIV, nº 1.
- Marín Pina, M.C. (2000), «“El caballero de Ávila” y las fiestas zaragozanas por la beatificación y canonización de Santa Teresa en el siglo XVII», *Thesaurus. Boletín del Instituto Caroy Cuervo*, 54.
- Triadó, J.R. (1999), «La festa i les manifestacions efímeres a la Catalunya del segle XVIII», *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, 2 v., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Vicenç García, F. (1987), *Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir Santa Bàrbara* (a cura d'A. Massip i J. F. Massip), Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- Vincent-Cassy, C. (2010), «Los santos, la poesía y la patria. Fiestas de beatificación y canonización en España a principios del siglo XVII», *Fábrica de santos: España, siglos XVI-XVII*, Madrid.